

Jes Fabricius Møller holder armslængde til den private Hal Koch, dels åbenbart af princip og dels i mangel af kildemateriale. Det er et afrundet portræt af teologen, forskeren, underviseren, debatøren og den offentlige person, hvis indsats satte dybe spor i det danske samfund i midten af det 20. århundrede. Biografien er skrevet i et klart og direkte dansk. Den er let læst uden at være let i indhold.

Niels Finn Christiansen

HENRIETTE BUUS: Indretning og efterretning. Rockefeller Foundations indflydelse på den danske velfærdsstat 1920-1970. København 2008, Museum Tusulanums Forlag. 383 sider. 298 kr.

Fra begyndelsen af 1920'erne og frem til slutningen af 1960'erne modtog omkring 90 danske forsknings- og udviklingsprojekter økonomiske bidrag fra den amerikanske fond Rockefeller Foundation. Der var især tale om støtte til natur- og lægevidenskab, men også til arbejdet med at fastholde unge i landbruget, indførelse af sundhedsplejersker og til statsvidenskabelig og samtidshistorisk forskning. Støtten formede sig enten som kontante bidrag eller som rejselegater, hvor rejsen var betalt og tilrettelagt af fonden.

Det hele blev minutiøst dokumenteret af fonden selv, og resultatet heraf er i dag bevaret i fondens eget arkiv nord for New York, hvor væggene prydes af originale værker af Monet og Chagall. Materialet bliver dermed serveret på et sølvfad for en eftertid, der er nysgerrig på, hvad der dog fik den stenrige amerikanske fond, hvis midler stammede fra 1800-tallets olieeventyr, til at investere i Danmark og danske forskere. Man kan også spørge sig selv, hvilken betydning det fik for udviklingen af det danske velfærdssamfund – ud over at sundhedsplejerskerne var kommet for at blive.

Det var netop arbejdet med sundhedsplejerskerne og deres historie, som i forbindelse med et ph.d.-projekt satte Henriette Buus på sporet af Rockefeller Foundation. Egentlig var det en undersøgelse af spædbørnsdødeligheden i Danmark, som direktøren for Statens Seruminstitut, Thorvald Madsen, der også var formand for Folkeforbundets hygiejnekomiteé, ønskede bistand til, da han henvendte sig i 1928. Men det lå uden for fondens virke. Derimod var man villig til at støtte forsøg med indførelse af sundhedsplejersker efter amerikansk forbillede. Bagved lå en forestilling om viden som forudsætning for

ændret adfærd, og at alle familier uanset social baggrund skulle have mulighed for at tage ansvar for egne børn. Vigtigt var, at den viden, som formidledes, var objektiv og (læge)videnskabeligt baseret. I praksis ville det sige ro, regelmæssighed og renlighed, hvor kun renligheden reelt kunne siges at være af betydning for barnets sundhed. Roen og regelmæssigheden var derimod en arv fra lægernes eget borgerlige univers, som sjældent omfattede besøg i barnekammeret.

I 1929 påbegyndtes de første forsøg, og i 1937 besluttede Rigsdagen, at alle landets kommuner kunne få statstilskud til ansættelse af sundhedsplejersker. Det lignede umiddelbart en succeshistorie, og var det for så vidt også, hvad angik amningen. I de områder, hvor mødre blev tilset af sundhedsplejersker, fortsatte de med at amme deres børn i længere tid. Derimod kunne man ikke umiddelbart påvise en reduktion i spædbørnsdødeligheden, som var det der optog politikerne. Fondens »officer« Dr. Stroede kom på overarbejde, og efter en del regnearbejde, hvor man bl.a. trak dødeligheden inden for den første måned fra – den begyndte først at falde i 1940'erne – lykkedes det alligevel at nå frem til, at små 5.000 liv kunne have været sparet, hvis ordningen havde dækket hele landet i de fem forsøgsår. Efter at ordningen var blevet permanent, fulgte næste trin, nemlig uddannelsen af de mange nye sundhedsplejersker på det nyoprettede kursus, placeret på Aarhus Universitet. Også her havde fonden mere end en finger med i spillet. Fonden ønskede nemlig, at sundhedsplejerskerne – igen efter amerikansk forbillede – skulle tage sig af hele familiens ve og vel. Det var tanker rundet af settlementbevægelsen fra slutningen af det 19. århundrede og forankret i et holistisk sundhedsgreb, hvor omsorg og selvansvar forenedes. Allerede i 1934 inviterede fonden Sundhedsstyrelsens øverste chef, Johannes Frandsen, til USA, og i årene efter fik mange af de ledende kræfter inden for uddannelsen af sygeplejersker den samme mulighed. Men hvor sygeplejerskerne skrev begejstrede breve hjem, stod Frandsen stejlt på, at vejledningen kun skulle omfatte spædbørnene. Eksperterne skulle ellers holde sig i baggrunden og rådgive befolkningen indirekte gennem råd og nævn. Det er et synspunkt, som man med tanke på dagens Danmark, hvor eksperterne rådgiver befolkningen ned til mindste (livsstils-)detalje, kunne tro havde fremtiden bag sig. Men i 1950'ernes koldkrigs-Danmark, da træning af befolkningen i demokrati som livsform efter Hal Kochske forbilleder satte dagsordenen, gav det mere end god mening, at »vinde den jævne mand og kvinde som medarbejder«. Det var heller ikke så længe siden, at indblanding udefra i familiens ærinder lugtede

fælt af fattighjælp, hvilket formentlig også forklarer medicinaldirektørens reserverede holdning over for det, han betegnede som dygtige og nidkære specialister.

Uanset det ikke lykkedes at overtale Johannes Frandsen – eller politikerne – til at udvide sundhedsplejerskernes arbejdsområde, vandt de amerikanske ideer indpas ad anden vej. De harmonerede nemlig med de tanker om social ingeniørkunst, som prægede den tidlige velfærdsstat, og med bestræbelserne på at erstatte ældre tiders livsformsbaserede omsorg, domineret af sygekasser og forsikringsordninger, med universelle tilbud. Amerikanerne forestillede sig dog heller ikke (den gang), at det skulle være gratis, men det er en anden historie. Kræfterne forenedes ifølge Henriette Buus i udformningen af den særlige hybride og liberalistiske udgave af velfærdsstaten, hvor sociale problemer lader sig forebygge på markedets og kapitalismens vilkår af praktisk og fornuftigt indstillede individer. Sundhedsplejerskerne viste vejen, siden fulgte en række andre ordninger fra børnehaver over socialhjælp til hjemmehjælp og -pleje efter.

Tilbage står spørgsmålet hvorfor investere i Danmark? I rapporter og anden litteratur fra 1920'erne fremhævedes Danmark som et foregangsland, hvad angik omsorg for befolkningen og samfundets udvikling. Her herskede en fællesskabets ånd, høj som lav havde ret og pligt til at uddanne sig og tage del i demokratiet. Det var også en kvalitet, at arbejderbevægelsen var moderat, dens ledere højtuddannede – og at statslig indgriben havde resulteret i, at få havde for meget og færre for lidt. Det var kort sagt et civiliseret samfund, i kontrast til dets naboer i syd og øst. Det var et land, som depressionens USA kunne lære meget af, men også et land, som var velegnet til at fungere som demonstrationsmark for et alternativ til det, som henholdsvis fascisterne og kommunisterne stod for. Fonden så dog ikke sin indsats som konserverende, snarere det modsatte. I samarbejde med lokale kræfter arbejdede man for, at planlægningen af fremtidens samfund blev baseret på empirisk forankret viden, ligesom man kendte det fra USA, hvor både præsident Hoover og hans efterfølger Franklin D. Roosevelt havde refereret til samfundsvidenskabelige studier i deres politiske arbejde. I Danmark støttede Rockefeller Foundation fra 1929 og frem til 1954 tidligere udenrigsminister P. Munchs nyoprettede Institut for Historie og Samfundsøkonomi. I dette regi skabtes rammerne for empirisk baseret samfundsvidenskabelig forskning samt – ikke mindre vigtigt – rum til træning og uddannelse af velfærdsstatens kommende politikere og embedsmænd.

I løbet af årene ændrede fondens arbejdsform sig, i takt med at USA trådte ind på den internationale scene. Hvor fondens officerer nærmest havde handlet under cover i mellemkrigsårene for ikke at forstyrre relationerne til de europæiske stormagter, trådte de mere åbent frem efter 2. Verdenskrig og lagde ikke skjult på, at de mange rejser ikke mindst havde som formål at udbrede sympatien for »the American Way of Life«.

Andre har før Henriette Buus diskuteret formgivningen af velfærdsstaten i lyset af Danmarks geopolitiske placering i brændpunktet mellem fascisme og kommunisme, og spørgsmålet om amerikaniseringen af den danske hverdag efter 2. verdenskrig er heller ikke nyt. Det interessante i denne bog ligger i påvisningen af, hvordan Rockefeller Foundation opererede, helt ned i detaljen, men også i demonstrationen af, hvordan en velfærdsstat bliver til som et resultat af forskellige indbyrdes modstridende, men alligevel samvirkende og sammenfiltrede velfærdsforståelser. Tankevækkende er også hendes afsluttende diskussion af de nye velfærdsprofessioner som et af velfærdsstatens mere håndgribelige resultater. Herfra udgik indsamling af viden og planlægning af hverdagen såvel som formidling af normerne for det gode liv. Det var indretning og efterretning på én og samme tid, deraf bogens noget uigennemskuelige titel, der også spiller på, at velfærdsstaten er et styringsprojekt, som for at lykkes kræver, at borgerne retter ind.

Henriette Buus' undersøgelse er blevet til inden for rammerne af et større projekt om *Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej*. Det videnskabs-teoretiske greb er strukturdialektisk med vægt på samspillet mellem livsformer og statsmagt. Fordelen herved er synliggørelse af staten som selvstændig aktør – som noget der formes og udvikler sig over tid – bag-siden er en tendens til overteoretiseringer, hvor de forklaringer, der ligger lige for, fortaber sig i abstrakte konklusioner. En bedre inddragelse af sider af det 20. århundredes Danmarkshistorie, som Befolkningss-kommissionens arbejde i mellemkrigsårene og demokratidiskussionerne i efterkrigsårene, kunne eksempelvis have bidraget til en mere nuanceret fortolkning af det kulturmøde, der ligger mellem linjerne. Samtidig er der oplagte emner, som ikke behandles. Det gælder først og fremmest spørgsmålet om, hvordan kontakterne til de danske forskere blev etableret og til hvilke af dem. Er der et mønster heri, og hvordan håndterede man kulturmødet og sprogproblemerne i en tid, hvor tysk var på de flestes læber? Noget kunne tyde på, at Folkeforbundet var et mødested, men er det mon hele historien? Og var der en linie i de ting, man valgte at støtte? De lange lister over støttede projekter til trods

forbliver det et ubesvaret spørgsmål. Det bliver heller aldrig klart, hvor mange penge det reelt drejede sig om. Kun forsøget med sundhedsplejerskerne og støtten til Institut for historie og samfundsøkonomi undersøges til bunds, men hvad med alle de øvrige projekter?

Bogens billedside udgør et helt kapitel for sig. På fotografier fra laboratorier, auditorier, biblioteker og møderum ser vi friske unge mænd med piber, moderne unge kvinder i smarte kjoler med hat og cigaret, forskere i hvide kilter, ledende sygeplejersker i uniform og professorer med mappen under armen, altid på farten. Flere af billederne stammer fra Rockefeller Foundation og viser os de danske forskere, sådan som de gerne ville ses ude i verdenen, aktive, seriøse og alle pengene værd. Der er en hel kulturhistorie gemt her, men billedteksterne bliver man desværre ikke meget klogere af. De er stort set ordrette gengivelser fra bogen, hvilket er trist, når nu fotografierne lægger op til så mange andre fortællinger.

Ning de Coninck-Smith

NIKOLAUS WACHSMANN: *Gefangen unter Hitler. Justizterror und Strafvollzug im NS-Staat.* München 2006, Siedler Verlag. 624 sider. 28 EUR. Oversat af Klaus-Dieter Schmidt, originaltitel *Hitler's Prisons: Legal Terror in Nazi Germany.* New Haven 2004, Yale University Press.

Den tyske historiker Nikolaus Wachsmann, som underviser i England, har skrevet en bog, der belyser et vigtigt, men hidtil forsømt emne og derved beriger både den efterhånden mere end omfangsrige litteratur om nationalsocialismen i Tyskland og den internationale forskning om kriminologi og kriminalpolitik, der gennem de seneste år har været så blomstrende. For første gang skildres udførligt, hvordan fængslerne blev til politiske terrorinstrumenter, der ikke stod meget tilbage for koncentrationslejrene. Et stigende antal mennesker, deriblandt langt fra kun kriminelle i traditionel forstand, blev ofre for en politisk, racistisk, kriminologisk og befolkningspolitisk motiveret justitsterror og tilintetgørelsespolitik. Titusinder af dem mistede livet.

Wachsmann præsenterer ikke bare et suverænt overblik over de forskellige stadier i fængselsvæsenets udvikling mellem 1933 og 1945. Bogens særlige styrke ligger i, at han i flere henseender kontekstualiserer og perspektiverer sit emne. For det første inddrages hele justitsvæsenet, fra lovgivningen over domfældelsen til opholdet i fængslet